

Валентина Молоткіна
(Переяслав-Хмельницький)

РАДІО ТА КІНО ЯК ЗАСОБИ ВПЛИВУ ВЛАДИ НА СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ 1920-і рр.

У статті проаналізовано основні заходи більшовицького уряду у проведенні ідеологічної пропаганди через радіо і кіно. Показано, що поширення радіо в Україні розпочалося з утворення профспілкової радіомережі та профспілкового радіомовлення. Окрім радіобюро культвідділу профспілок організацією радіомережі та радіомовлення займалися й осередки товариства «Друзі радіо». У 1920-і рр. радіо стало засобом комуністичної пропаганди, здатним оперативно передавати інформацію необмеженій кількості слухачів. На відміну від радіо кіно ще не було засобом комуністичної пропаганди. Та комуністичні ідеологи чудово розуміли, що кіно має широкі можливості для маніпулювання свідомістю мас. Адже з окремих фрагментів зафіксованої кіноплівкою реальності можна створити принципово новий образ дійсності. Тому художньо-ідеологічне керівництво всією кінороботою, якою б організацією воно не проводилося, взяли на себе політпросвіти.

Ключові слова: ідеологічна пропаганда, радіо, кіно, радіомережа, радіомовлення, радіогазета, кіноробота, кіномережа, культурно-освітні установи, клуби, сільбуду.

Мабуть у жодній країні світу, окрім Радянського Союзу і фашистської Німеччини, не надавалося такого важливого значення радіо та кіно, як дієвому засобу у справі впливу на масову свідомість.

Автор у даній статті ставить за мету проаналізувати зміст, форми та методи роботи більшовицької влади в 1920-ті рр. у проведенні ідеологічної пропаганди через технічні засоби – радіо і кіно.

Не менш важливим каналом інформації, ніж преса, була грамофонна платівка, адже газету потрібно було читати, а для цього слід бути письменним, слухати ж грамофон могли всі. До 1917 р. у містах і селах не зафіксовано заможних сімей, у яких не було б грамофону, тому при Центродруці був створений відділ грамофонної пропаганди, у редколегію якого увійшли В.І. Ленін, М.І. Калінін, А.М. Коллонтай. За три роки було зроблено близько сорока записів загальним тиражем більше півмільйона екземплярів [11, с. 54]. Не обійшов В.І. Ленін увагою і радіо, зазначивши, що «радіо – газета без паперу, незалежно від відстані, буде великою справою. Радіо водночас – пропагандист, оповідач і музикант – швидко стане неодмінною частиною кожного партосередку» [2, с. 41]. 25 квітня 1921 р. В.І. Ленін проголосив перед рупором звукозаписуючого приладу п'ять промов, усього було записано його 16 промов [6, с. 54].

Радянський нарком освіти А. Луначарський більш емоційно відчував природу радіо: «Довколо кожної людини в повітрі й ближчих шарах простору, який прилягає до поверхні нашої планети, ширяють безмежні психічні цінності, які перерозповсюджують людські цінності і людські почуття. І вона, ця німотна атмосфера, починає мовити, тільки-но ви піднесете до вуха маленький апарат – радіо. І тут ви потрапляєте в стихію звуків, зчитуючи з них звичайну людську мову» [1, с. 540].

Використання радіо недовго мало екзотичний характер. Разом із плакатами та куплетами радіо доповнювали агітки «Вікон РОСТА» та іншого «високого припарканного» мистецтва. Більшовики досить швидко зрозуміли, що народ, навіть якщо й стане письменним та грамотним, не скоро «Белінського і Гоголя з базару понесе», тому радіомовлення, що потребує тільки пасивно відкритих вух, з експериментального швидко перетворюється на один із масових способів поширення інформації [7, с. 540].

Радіотрансляційна мережа виступала специфічною ланкою в масиві інтернаціоналістської агітації, яку партійна верхівка активно використовувала за допомогою громадського товариства «Друзі радіо». Вплив комуністичної партії у цій галузі визначався, насамперед, рекомендаціями партійним організаціям використовувати в роботі з радіофікації у першу чергу членів партії з радіотехнічною підготовкою [12, арк. 17].

Здатність радіо бути «колективним пропагандистом та агітатором» сприяла тому, що радіозв'язок для радянської держави почав відігравати дедалі важливішу роль. Спочатку вітчизняна радіомовна система просто «йшла в ногу» із світовим розвитком, але вже з 1924 р. почалася суцільна радіофікація СРСР. До речі, на створення дротової повсюдної радіотрансляційної мережі на той час не зважувалася жодна країна світу: «зупиняла» велика вартість проекту. Але більшовики пішли на це, оскільки вважали такий крок ідеологічно виправданим, адже слухач позбавлявся можливості вибору радіостанцій («ворожих», тим паче) і прив'язувався до одного джерела інформації. Як виявилось, дротове мовлення взагалі стало суто радянським винаходом, який був повторений виключно в країнах з тоталітарним режимом – фашистській Німеччині, Іспанії та Північній Кореї. Навіть у країнах «соціалістичного табору» дротове мовлення не знайшло підтримки й не було впроваджене [1, с. 541].

Тоді, на світанку радіомовлення, приватні радіоорганізації проіснували близько двох років. Уже з 1927 р. партійна влада взяла радіо під свою «опіку»: у 1933 р. виділився в окреме відомство Всесоюзний комітет радіофікації та радіомовлення [3, с. 224].

Поширення радіо в Україні розпочалося з утворення профспілкової радіомережі та профспілкового радіомовлення.

Інформаційне радіомовлення розпочалося від радіогазет, які, за задумами їхніх творців, мали «інформувати, пропагувати й організовувати слухачів». Під кінець 1926 р. перший випуск всеукраїнської робітничої радіогазети «Пролетар» був озвучений у Харкові, незабаром радіогазети стали основною формою політичного мовлення в Україні [9, с. 245].

Перші радіогазети виглядали як кілька аркушів паперу з наклеєними вирізками з газети «Пролетар», які читали два диктори впереміш із музично-ліричними номерами. При цьому рекомендувалось уникати складної музики, тому що слухачам, простим селянам, були зрозуміліша проста народна пісня або легенький марш у виконанні на гармошці чи балалайці. Якщо ж цього не дотримувалися, то деякі слухачі скаржилися, що замість оперативного зведення з фронту, промфінплану або засівкомпанії з радіо звучали галоп або вальс. Уже в 1931 р. «Робітнича радіогазета» стає органом ЦК КП(б)У, провідною ланкою системи радіомовлення України. Для розвитку цієї системи партія не рахувалася з витратами (запровадження трансляції радіогазет через дротове мовлення було надзвичайно дорогим). Радіогазети найчастіше будувалися за зразком друкованої преси, але з великими незручностями «усного розповідання», що, утім, притаманне всій культурі радянського тоталітарного суспільства, де всі види мистецтва щонайперше мусили бути тлумачами ідеологічних конструкцій [9, с. 247].

Радіогазета була основною формою радянського радіомовлення у 1920-ті рр., головними жанрами – радіомітинги, підготовлені за матеріалами робкорів і листами радіослухачів.

Однак час захоплення радіогазетами швидко минув, маси звикли до «технічного дива». Більше того, репродуктори вимикалися «на словах», тобто коли починав говорити диктор, і слухач чекав музики. З 1932 р. радіогазети зникли, а їм на зміну прийшли радіоновини, радіопереклички, радіосуди.

Організацією радіомережі та радіомовлення займалися осередки товариства «Друзі радіо» та радіобюро культвідділу профспілок. На початку 1929 р. 13 із 23 галузевих спілок України створили відомчу радіомережу, а Харківська та Київська губернські ради профспілок мали власні радіостанції. У 1928 р. розпочалося будівництво самої потужної в Європі радіостанції ВУРПС. Однак, у 20-х рр. ХХ ст. радіомовлення поширювалося лише

на індустріальні регіони республіки, тому що для обладнання низової радіомережі не вистачало радіоустаткування. Намагаючись залучити до прослуховування радіопередач якомога більшу аудиторію, профспілки і ТДР організували колективне радіослухання із застосуванням ретрансляційних гучномовців. Так, тільки в Києві до 1928 р. було встановлено 120 гучномовців і 80 – у Київському окрузі. Однак недосконала техніка швидко ламалася [8, с. 74].

До 1929 р. 81% робітничих клубів було обладнано радіо. Для підготовки клубних працівників до роботи з радіо була розширена мережа профспілкових радіокурсів і курсів «Морзе», на яких раніше навчалися радіоаматори, організувалися виїзди радіоінструкторів на місця, проводилися консультації щодо радіо. Для обміну досвідом в організації співпраці клубів та радіостанцій було організовано «конференції» на сторінках журналу «Культробітник» під рубрикою «На порядку денному». Ставка на «колективного організованого слухача» сприяла не тільки контролю за радіослуханням, а й надавала можливість використовувати слухацьку аудиторію для впливу на радіомовлення [8, с. 75].

Планова радіофікація сільської місцевості УСРР розпочалася в 1926 р. У 1928 р. радіо слухали близько 17 тис. сіл із 55 тис. населених пунктів республіки. Звісно, до повної радіофікації українського села було ще далеко. Через відсутність розподільчої мережі, радіоточки навіть радіофікованих сіл встановлювалися лише у громадських містах – клубах, хатах-читальнях, сільрадах, школах [4, с. 338].

Отже, новий інформаційний простір формувався також через «єдине для всіх і всепроникаюче радіо «тарілку» на стовпі перед клубом», організацією якого займалися профспілки та товариство «Друзів радіо». Радіо стало засобом комуністичної пропаганди, здатним оперативно передавати інформацію необмеженій кількості слухачів.

Але чи не найефективнішим інструментом культурного впливу на сільське населення через клубну мережу був кінематограф [5, с. 248]. Фільми, які дивилися всі, були прямою пропагандою комуністичних ідей, формували систему цінностей, уявлення про давню й недавню історію, етику й естетику, загалом – радянську «картину світу». Комуністичні ідеологи чудово розуміли, що кіно має величезне агітаційне значення. З окремих фрагментів зафіксованої кіноплівкою реальності можна створити принципово новий образ дійсності. Відкриття широких можливостей маніпулювати свідомістю мас було швидко й належним чином оцінене політиками і державотворцями [9, с. 219].

Кіносеанси стали наймасовішими заходами клубної роботи. Їх частка серед інших форм масової роботи збільшилася з 1925 по 1929 рр. більше ніж утричі (з 11,7% до 38%). До 1929 р. 57% робітничих клубів було обладнано кіноустаткуванням. Однак у 1920-ті рр. кіно не було засобом комуністичної пропаганди. У першій половині 20-х рр. лише 7-10% стрічок, які демонструвалися у прокаті, були радянського виробництва. У 1926-1927 рр. їхня частка збільшилася до 40%, та вони не забезпечувалися масовим прокатом [8, с. 73].

За часів НЕПу в кінопрокаті переважали стрічки західноєвропейського виробництва, тому радянські ідеологи вважали кіно «проповідником буржуазного впливу», що сприяє «розтлінню трудящих мас» [4, с. 221]. Для того, щоб протистояти цьому явищу, необхідно було налагоджувати виробництво власних фільмів, що могли б скласти конкуренцію іноземним картинам. З цією метою уряд виділяв спеціальні асигнування на розвиток «нового» кінематографу, при умові повного забезпечення ідейного керівництва та контролю з боку держави і партії [9, с. 221].

Особлива увага зверталася на посилення керівного складу держкіно, тому після заснування у 1922 р. ВУФКУ (Всеукраїнського кінофотоуправління) поступово увиразнилася державна політика у сфері кіно в Україні [6, с. 219]. Почалося виробництво художніх фільмів, більшість з яких розкривали події громадянської війни та іноземної інтервенції.

Одним із найважливіших завдань було завоювання масового глядача, для чого слід було «опанувати» традиційні жанри: комедію, мелодраму, пригодницький фільм, детектив. З іншого боку, належало задовольнити вимоги політорганів щодо агітаційно-

пропагандистських функцій кіно. Режисери мусили поєднувати ці два завдання. У фільмі В. Гардіна «Отаман Хміль», наприклад, розповідається про буржуазного інтелігента, який переходить «на бік» радянської влади. Так режисер «сигналізував» політичним цензорам про наявність «революційного змісту». Але вчинок героя мав мелодраматичне обґрунтування: зрада жінки. До старого, усіма улюбленого жанру «прищеплювався» новий матеріал. І хоча більшість ідеологічно «пильних» критиків подібні компроміси засуджувала, глядачі поступово призвичаювалися до думки про те, що і в українському кіно є фільми, варті уваги [7, с. 220]. Саме картини такого плану найповніше виявляли той надтекстовий міфологічний світ, котрий, власне, і є світом глядача 20-х рр. XX ст., адже там поєднувалися і запити масової аудиторії, й, ідеологічні міфологеми, що вже починали тиснути на культуру [9, с. 220].

Для залучення глядачів до перегляду політичних фільмів – кінохроніки і публіцистики – організовувалися колективні культпоходи до кінотеатрів. Квитки на такі перегляди продавалися зі знижками [8, с. 74].

Художньо-ідеологічне керівництво всією кінороботою, якою б організацією воно не проходило, зосереджувалося в руках політпросвіти. Уся кіномережа та кінотеатри були у їхньому відомстві і під їхнім керівництвом; вони ж наглядали за діяльністю прокатних кіноорганізацій, їх репертуаром, керуючись загальними директивами Наркомпросу. Кіномережа, особливо клубна і сільська, використовувалася для проведення масової кінополітпросвітрова. Для об'єднання і координування роботи установ і організацій, окрім політпросвіт, які вели кінороботу в місті та селі, для здійснення поставлених завдань при політпросвітах скликалися міжвідомчі наради з представниками установ і організацій, що вели кінороботу, партійних, професійних та інших організацій і радянських установ. Усі рішення міжвідомчих нарад затверджувалися політпросвітами і проводилися у життя апаратом політосвіт [10, с. 171].

У 1926 р. на конференції кінопрацівників політпросвіт була названа «основна ненормальність» - відсутність єдиного організаційного центру і «ненормальна» експлуатація міської кіномережі, яка полягала в тому, що цілий ряд кінотеатрів знаходився в експлуатації господарських, громадських організацій і установ, відділів місцевого господарства, приватних осіб і артилей, які прибутки від кінопрокату викуоритовували лише для своїх потреб [10, с. 171]. Ця конференція постановила, що міські кінотеатри повинні повністю знаходитися у відомстві політпросвіт, для чого необхідно було «розпочати стягування» всієї кіномережі (в першу чергу приватних кінотеатрів) у своє відомство і керівництво. Наркомпрос повинен був дані положення провести через законодавчі органи. «Відкриття нових кінотеатрів може відбутися тільки за згодою і з дозволу політпросвіти на основі існуючих директив Наркомпросу і законодавчих положень Раднаркому» [10, с. 171].

Отже, для «впорядкування» роботи міської кіномережі було створено єдине управління кінотеатрами, яке цілковито підлягало керівництву політпросвіти. Мережа повинна була стати єдиною і підлягати контролю не лише ідеологічному, а й господарському.

Для того, щоб зробити кіно зброєю політпросвітрова та пов'язати кінороботу із загальною системою політичної просвіти, були розроблені як методи, так і окремі організаційні заходи із проведення кінополітпросвітрова. Так, на селі роботу соціальних агітпропробітників «підсилювали» кінопересувкою, широко використовували виїзди окремих працівників по маршруту кіно-пересувки, організували осередки ТДРК тощо. У свою чергу Головополітпросвіта видавала тематичні каталоги фільмів, організувала видання конспектів бесід щодо змісту фільмів сільського фонду та спеціальне методичне керівництво з кінополітпросвітрова. У містах кінотеатри і клубні кіноустановки організували читальні, виставки, поширення кіно-літератури тощо.

Таким чином, вплив на глядача здійснювався як шляхом ретельного і якісного підбору репертуару, так і шляхом організації громадської думки. Адже марно політпросвіти взяли на себе організацію місцевих рад ТДРК, окремих осередків, кіно гуртків і кіноробкорів. Саме від місцевих організацій ТДРК і осередків вимагалася допомога для поживлення роботи і

посилення керівництва сільськими кінопересувками, в організації громадської думки тощо. Як бачимо, влада «поклала» великі надії у проведенні ідеологічної пропаганди на технічні засоби – радіо та кіно.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волошенюк О. Радіо / О. Волошенюк // Нариси української популярної культури. – К., 1998. – С. 540-541.
2. В.И. Ленин о культуре. – М.: Издательство политической литературы? 1980. – 336 с.
3. Діденко В.В. Історія України: Курс лекцій / В.В. Діденко – К., 1996. – 282 с.
4. КПСС во главе культурной революции в СССР. – М.: Политиздат, 1972. – 376 с.
5. Культурне будівництво в УРСР // Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917-59 рр.: Зб. док. – Т. I. – К., 1960. – 882 с.
6. Культурно-просветительская работа в СССР. – М.: Просвещение, 1974. – 272 с.
7. КПУ в резолюциях. Сборник документов в 2-х томах / [Редакционная коллегия В.И. Юрчук (предс.) и др.]. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1976 – Т. 1. (1918-1941). – 1062 с.
8. Мовчан О.М. Чи були профспілки 20-х «школами комунізму? / О. М. Мовчан // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: // Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2004. – Випуск 11. – С. 48-94.
9. Нариси української популярної культури. – К., 1998. – 540 с.
10. Политпросветработа в городе. Состоит из вновь проредактированных статей и журналов «Коммунистическое Просвещение», «Клуб» и «Красный Библиотекарь» с примечаниями и дополнительными материалами. – М.; Л., 1927. – 280 с.
11. Шарапов Ю.П. Из истории идеологической борьбы при переходе к НЭПу: мелкобуржуазный революционаризм – опасность «слева», 1920-1923 / Ю.П. Шарапов; [отв. ред. Ю.С. Борисов; АН СССР, Ин-т ист. СССР]. – М.: Наука, 1990. – 176 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2918. – 40 арк.

REFERENCES

1. Voloshenyuk O. Radio / O. Voloshenyuk // Narisi ukrayinskoyi populyarnoyi kulturi. – K., 1998. – S. 540-541.
2. V.I. Lenin o kulture / Izdatelstvo politicheskoy literatury. – M. 1980. – 336 s.
3. Didenko V.V. Istoriya Ukrayini: Kurs lektsiy / V. V. Didenko – K., 1996. – 282 s.
4. KPSS vo glave kulturnoy revolyutsii v SSSR / Politizdat. – M., 1972. – 376 s.
5. Kulturne budivnitstvo v Ukrayinskiy RSR. Nayvazhlivishi rishennya Komunistichnoyi partiyi i Radyanskogo uryadu. 1917–1960 rr. Zbirnik dokumentiv v 2-h t. – Vol.I. – K., 1960. – 882 s.
6. Kulturno-prosvetitel'skaya rabota v SSSR / Prosveshchenie – M., 1974. – 272 s.
7. KPU v rezolyutsiyah. Sbornik dokumentov v 2-h tomah / [Redaktsionaya kolegiya V.I. Yurchuk (preds.) i dr.]. – K.: Izdatelstvo politicheskoy literatury Ukrainy, 1976 – Vol.1. (1918-1941) – 1062 s.
8. Movchan O. M. Chi buli profspilki 20-h «shkolami komunizmu? / O.M. Movchan // Problemi istoriyi Ukrayini: Fakti, sudzhennya, poshuki // Mizhvidomchiy zbirnik naukovih prats. – K., 2004. – Vipusk 11. – p. 48-94.
9. Narisi ukrayinskoyi populyarnoyi kulturi. – K., 1998. – 540 s.
10. Politprosvetrabota v gorode. Sostoit iz vnov proredaktirovannyh stattey i zhurnalov «Kommunisticheskoe Prosveshchenie», «Klub» i «Krasnyy Bibliotekar» s primechaniyami i dopolnitelnymi materialami. – M.-L., 1927. – 280 s.

11. Sharapov Yu. P. Iz istorii ideologicheskoy borby pri perehode k NEPu: Melkoburzhuaznyy revolyutsionarizm – opasnost «sleva», 1920-1923 / Yu.P. Sharapov [Otv. red. Yu. S. Borisov, AN SSSR, In-t ist. SSSR]. – M.: Nauka, 1990. – 176 s.
12. Tsentralniy derzhavniy arhiv gromadskih ob'ednan Ukrayini. – F.1. – Op. 20. – Spr. 2918. – 40 ark.

Молоткина В. Радио и кино как средства воздействия власти на общество Украины в 1920-е годы.

В статье проанализировано основные меры большевизского правительства по проведению идеологической пропаганды с помощью радио и кино. Показано, что распространение радио и кино в Украине началось с создания профсоюзной радиосети и профсоюзного радиовещания. Кроме радиобюро культотдела профсоюза организацией радиосети и радиовещания занимались ячейки общества «Друзья радио». В 1920-е гг. радио стало средством коммунистической пропаганды, способным оперативно передавать информацию неограниченному количеству слушателей. В отличие от радио кино еще не было средством коммунистической пропаганды. Но коммунистические идеологи чудесно понимали, что кино имеет широкие возможности для манипуляции сознанием масс, так как с отдельных фрагментов зафиксированных кинолентой реальности можно создать принципиально новый образ действительности. Поэтому художественно-идеологическое руководство всей киноработой, какой бы организацией оно не проводилось, взяли на себя политпросветы.

Ключевые слова: идеологическая пропаганда, радио, кино, радиосеть, радиовещание, радиогазета, киноработа, киносеть, культурно-просветительные учреждения, клубы, сельдома.

Molotkina V. Radio and cinema as means of authority influence on the Ukrainian society in 1920s.

The article deals with the main measures held by Bolshevik government in the process of ideological propaganda by radio and cinema. It is shown that radio extension in Ukraine had begun since the creation of trade union radio network and trade union broadcasting. The community «Radio friends» dealt with radio network and broadcasting organization in addition to the radio bureau of trade union cultural department. In 1920s radio became the means of communist propaganda which was able to transmit information to the unlimited amount of listeners. In contrast to radio, cinema had not yet become the means of communist propaganda. But communist ideologists clearly realized that cinema had a lot of possibilities for manipulating the mass consciousness. Because one can create the brand new image of reality from cinefilm fragments. That's why political-educational department were engaged in cinema production.

Keywords: ideological propaganda, radio, cinema, radio network, broadcasting, radio newspaper, cinema production, cinema network, cultural-educational establishments, clubs, village clubs.

Одержано 18.02.2014.